

УДК 349.6

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.06.2.16>

ОСОБЛИВОСТІ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА ПОРУШЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА У СФЕРІ ОХОРОНИ ТВАРИННОГО СВІТУ

Білокін Д.С.,

студент 4 курсу,

факультет слідчої та детективної діяльності

Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

ORCID: 0009-0009-4216-5130

Білокін Д.С. Особливості юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства у сфері охорони тваринного світу.

Стаття присвячена комплексному дослідженню юридичної відповідальності за порушення екологічного законодавства у сфері охорони тваринного світу в Україні, що має зростаючу актуальність у сучасних умовах. Розкрито правову природу цієї відповідальності, її види, механізм реалізації та особливості застосування в сучасних умовах. Особливу увагу приділено аналізу чинної нормативно-правової бази, зокрема Законів України «Про тваринний світ» та «Про охорону навколишнього природного середовища», а також підзаконних актів, які встановлюють порядок охорони, використання й відтворення об'єктів фауни, включно з аспектами їх практичного застосування. Визначено роль адміністративної, кримінальної, цивільно-правової та дисциплінарної відповідальності як складових механізму екологічного захисту.

Проаналізовано судову практику щодо притягнення порушників до відповідальності за незаконне полювання, рибальство та жорстоке поводження з тваринами, а також розглянуто специфіку доказування. Підкреслено значення висновків експертів у встановленні причинно-наслідкового зв'язку між діянням і заподіяною шкодою. Розглянуто основні проблеми правозастосування – низьку ефективність контролю, невідповідність розмірів штрафів реальній шкоді та відсутність дієвого механізму відшкодування збитків. Окремо наголошено на потребі впровадження спеціальних такс для обчислення шкоди, завданої тваринному світу під час воєнного стану, з метою фіксації екологічних збитків і подальшого стягнення репарацій.

Проведено порівняльний аналіз міжнародного досвіду, зокрема законодавства Європейського Союзу та Німеччини, де діють ефективні системи контролю й спеціалізовані природоохоронні підрозділи. Запропоновано напрями вдосконалення українського законодавства – гармонізацію з європейськими стандартами, цифровізацію контролю, створення електронних баз даних та спеціалізованих слідчих підрозділів. Зроблено висновок, що комплексне реформування системи юридичної відповідальності сприятиме збереженню біорізноманіття та забезпеченню екологічної безпеки держави.

Ключові слова: екологічне законодавство, юридична відповідальність, тваринний світ, правопорушення, воєнний стан, міжнародний досвід.

Bilokin D.S. Features of legal liability for violations of environmental legislation in the sphere of animal protection.

The article is devoted to a comprehensive study of legal liability for violations of environmental legislation in the field of wildlife protection in Ukraine, which is of increasing relevance in modern conditions and requires more consistent enforcement. The legal nature of this liability, its types, mechanism of implementation and features of application in modern conditions are revealed. Special attention is paid to the analysis of the current regulatory framework, in particular the Laws of Ukraine "On Wildlife" and "On Environmental Protection", as well as by-laws that establish the procedure for the protection, use and reproduction of fauna objects, including aspects of their practical application and monitoring. The role of administrative, criminal, civil and disciplinary liability as components of the environmental protection mechanism is determined.

The judicial practice on bringing violators to justice for illegal hunting, fishing and animal cruelty is analyzed, and the specifics of proof are also considered. The importance of expert conclusions in establishing a causal relationship between the act and the damage caused is emphasized. The main problems of law enforcement are considered – low control efficiency, inconsistency of fines with real damage and lack of an effective mechanism for compensation for damages. The need to introduce

special rates for calculating damage caused to wildlife during martial law is emphasized in order to record environmental damage and subsequently collect reparations.

A comparative analysis of international experience is conducted, in particular the legislation of the European Union and Germany, where effective control systems and specialized environmental protection units operate. Directions for improving Ukrainian legislation are proposed – harmonization with European standards, digitalization of control, creation of electronic databases and specialized investigative units. It is concluded that a comprehensive reform of the legal liability system will contribute to the preservation of biodiversity and ensuring the environmental security of the state.

Key words: environmental legislation, legal liability, wildlife, offenses, martial law, international experience.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день дедалі зростає кількість екологічних викликів, а правове регулювання юридичної відповідальності за порушення законодавства у сфері охорони тваринного світу в Україні залишається на минулому рівні та не здатне в повному обсязі забезпечити ефективність правозастосування. Кожного року зростає кількість порушень режиму природоохоронних територій, незаконного обігу й браконьєрства рідкісних та охоронюваних видів тварин. Розміри штрафів за такі правопорушення не відповідають економічній цінності даних видів, а складність доказування та недостатня взаємодія між контролюючими органами становлять велику проблему. У реаліях сьогодення, а саме під час воєнного стану, особливо виникає потреба адаптації механізму відповідальності до умов окупації та протиправної експлуатації природних ресурсів. Екологічне законодавство потребує системного аналізу з урахуванням міжнародного досвіду.

Мета дослідження. Вивчення українського законодавства в сфері охорони тваринного світу, а також прикладів його застосування: від наукових робіт до судових рішень. Аналіз міжнародного досвіду й порівняння зарубіжних нормативно-правових актів з вітчизняними. Виокремлення основних проблем та способів удосконалення нормативно-правового регулювання цієї сфери.

Стан опрацювання проблематики. Українські фахівці з екологічного права, такі як Гетьман А.П. та Попов В.К., досліджували загальні засади екологічного права, а також механізми захисту об'єктів тваринного світу. У своїх підручниках з екологічного права дані науковці розглянули також питання відповідальності за порушення законодавства у сфері охорони тваринного світу. Шеховцов В.В. та Шахов В.С. у своїх роботах приділили більше уваги питанню правового регулювання охорони й використання тваринного світу, особливо у випадках браконьєрства. Проте щодня виникають нові екологічні виклики, які тягнуть за собою зміни в законодавстві, отже питання дослідження юридичної відповідальності за порушення у цій сфері потребує подальшого наукового опрацювання та різних поглядів правників.

Виклад основного матеріалу. Природне середовище неможливо визначити без такої складової, як тваринний світ. Він є не тільки частиною національної спадщини України, а й об'єктом наукових досліджень, основою для видобутку продуктів харчування, промислових товарів тощо [6]. Юридична відповідальність за порушення екологічного законодавства в сфері охорони тваринного світу становить собою систему правових заходів, які спрямовані на забезпечення дотримання норм, що регулюють збереження, раціональне використання та відтворення диких тварин як складової біологічного різноманіття. Її функціональність спрямована на превенцію, кару та відновлення через реалізацію принципів сталого розвитку, які спрямовані на забезпечення балансу між актуальними екологічними потребами суспільства та збереженням екосистем на майбутнє. Завданням юридичної відповідальності є запобігання зменшенню популяцій тварин, підтримка екологічної рівноваги, а також компенсація шкоди, що була завдана в результаті браконьєрства, забруднення середовища існування тощо. Україна має певні міжнародні зобов'язання щодо охорони видів, які знаходяться під загрозою зникнення, а санкція за порушення екологічних норм сприяє виконанню цих зобов'язань та збереженню фауни.

Конституцією України встановлено фундаментальні принципи охорони довкілля, відповідно до яких, забезпечення екологічної безпеки та підтримання екологічної рівноваги на території держави є обов'язком держави, що включає охорону тваринного світу як частини природного середовища. Кожен громадянин зобов'язаний не заподіювати шкоду природі та відшкодовувати завдані збитки, а також має право на безпечне для життя і здоров'я довкілля з гарантією відшкодування шкоди, заподіяної його порушенням [1]. Спеціальне законодавство, що ґрунтується на даних засадах, спрямоване на деталізацію механізмів відповідальності.

Закон України «Про тваринний світ» визначив диких тварин у стані природної волі, напіввільних умовах чи неволі, а також їх частини, продукти життєдіяльності та середовище існування як об'єкти охорони. Цей нормативно-правовий акт став ключовим у даній сфері, оскільки встановив принципи державної політики в охороні фауни, які спрямовані на заборону самовільного викори-

стання, обмеження в господарській діяльності, а також визначення вимог щодо спостереження за популяціями. Також прийнятий у 1991 році Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» включив поняття охорони тваринного світу до загальної системи екологічного регулювання. Ним передбачена і координація з іншими галузями, наприклад, мисливське або рибне господарство. Недотримання вимог екологічного законодавства тягне за собою дисциплінарну, адміністративну, цивільну і кримінальну відповідальність, насамперед встановлену цим Законом [7]. Підзаконними актами, зокрема постановами Кабінету Міністрів України, визначено такси для обчислення шкоди, ліміти використання ресурсів та порядок контролю. Наприклад, Постанова «Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, завданої порушенням законодавства про рибне господарство внаслідок незаконного добування (вилову), знищення або пошкодження водних біоресурсів, а також незаконного знищення чи погіршення середовища існування водних біоресурсів» встановлює методики розрахунку збитків, враховуючи видовий статус та популяційну динаміку [9]. Окрім вітчизняних, існують і міжнародні стандарти, закріплені в Конвенції про охорону дикої флори та фауни та природних середовищ існування в Європі, які також підкріплюють правову основу даного питання.

Юридичну відповідальність у сфері охорони тваринного світу можна класифікувати за певними критеріями: залежно від характеру правопорушення, ступеня суспільної небезпеки та наслідків для екосистем. Основними формами, як і в інших галузях права, є адміністративна, кримінальна, цивільно-правова й дисциплінарна відповідальність, для кожної з яких передбачені підстави, суб'єкти та механізми застосування. Розглянемо кожну форму окремо.

Адміністративна відповідальність застосовується за діяння, що не становлять значної суспільної небезпеки, але все ж порушують встановлені правила використання та охорони тваринного світу. До них належать порушення правил полювання, рибальства, утримання, вивозу та ввезення диких тварин. До суб'єктів слід віднести фізичних та посадових осіб. Санкція включає штраф, конфіскацію знаряддя правопорушення та незаконно добутих об'єктів тваринного світу, позбавлення спеціального права, наприклад право полювання на певний строк. Механізм застосування передбачає складання протоколу уповноваженими органами, до переліку яких належить Державна екологічна інспекція, з подальшим розглядом у суді чи адміністративних комісіях. Наприклад, порушення правил полювання, зокрема здійснення полювання без відповідного дозволу; у заборонених місцях чи в заборонений час; із використанням заборонених знарядь або способів; на види тварин, добування яких не дозволено, а також допускання собак у мисливські угіддя без нагляду чи недотримання визначеного для певної території порядку проведення полювання тягне за собою накладення штрафу розміром від 6 до 60 неоподатковуваних мінімумів доходів громадян, з конфіскацією знаряддя. Жорстоке поводження з тваринами, що не призвело до їх каліцтва, карається штрафом від 200 до 300 НМДГ з можливістю конфіскації тварини. Використання електроструму чи отруйних речовин під час рибальства є грубим порушенням та карається штрафом у розмірі від 20 до 40 НМДГ з конфіскацією знаряддя [3].

Кримінальна відповідальність, у свою чергу, настає за ті діяння, що мають високий ступінь суспільної небезпеки та завдають істотної шкоди тваринному світу. До підстав слід віднести незаконне зайняття рибним чи звіриним промислом, якщо воно спричинило істотну шкоду, знищення видів, занесених до Червоної книги, чи екоцид як масове знищення фауни. Суб'єктами є фізичні осудні особи, а санкція включає штраф, обмеження чи позбавлення волі, конфіскацію майна. Механізм застосування передбачає стадії досудового розслідування й судового розгляду. Наприклад, незаконне полювання на рідкісні види тягне за собою штраф від однієї до двох тисяч НМДГ або обмеження волі на строк до трьох років. Протиправне здійснення водного добувного промислу (рибного, звірино тощо), що спричинило істотну шкоду, карається штрафом від однієї до двох тисяч НМДГ, обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк [4]. Масове знищення тваринного світу, тобто екоцид, є особливо тяжким злочином і карається позбавленням волі строком від восьми до п'ятнадцяти років.

Цивільно-правова відповідальність, на відміну від інших форм, має на меті відшкодування заподіяної шкоди. Підставою є протиправна поведінка, що призвела до збитків, при наявності основних складових у виді вини та причинно-наслідкового зв'язку. В свою чергу підрахунок розмірів шкоди, здійснюється за спеціальними таксами, що затверджуються Кабінетом Міністрів України, в яких визначено конкретні розміри відшкодування у грошовому еквіваленті в залежності від обставин вчинення порушення. Суб'єктами виступають фізичні та юридичні особи, а санкція передбачає компенсацію шкоди за таксами та відновлення стану середовища. Механізм застосування включає здебільшого позовні вимоги в суді, нерідко від державних органів. Наприклад, майнова шкода, заподіяна внаслідок дій чи бездіяльності, що порушують особисті немайнові права або майнові інтереси фізичної чи юридичної особи, підлягає повному відшкодуванню особою, яка її завдала [5].

Остання форма – дисциплінарна відповідальність, яка застосовується до посадових осіб державних органів чи підприємств, чії дії в межах службових повноважень призвели до порушень. Підставами є недбалість чи зловживання, суб'єктами – працівники вищезазначених установ, санкція – догана або звільнення. Механізм застосування регулюється трудовим законодавством, в якому закріплені внутрішні процедури на підприємстві, що є доповненням до інших форм для забезпечення персональної відповідальності працівника.

Доцільно звернути увагу на практичний аспект притягнення до юридичної відповідальності за порушення тваринно-охоронного законодавства в Україні, який поєднує в собі систему механізмів запобігання вчиненню правопорушень, покарання злочинців та відновлення попереднього стану. При аналізі судової практики, помітна ключова роль висновків експертів, що спрямовані на визначення розміру збитків для тваринного світу. Це дозволяє втілити відновлювальну функцію для порушеного екологічного балансу шляхом стягнення коштів і спрямування їх на заходи природоохоронного характеру. Першочергово суди при розгляді справ екологічного характеру встановлюють наявність причинно-наслідкового зв'язку між протиправним діянням та шкодою, заподіяною фауні. При цьому найчастіше основним доказом виступають висновки експертів. Так, Рішенням Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 22.04.2021 у справі № 577/1768/21 постановлено вирок за незаконне полювання із призначенням штрафу та конфіскацією зброї; при цьому суд врахував не лише сам факт порушення, але й можливий вплив на популяцію дичини в регіоні, що підкреслює превентивний характер таких рішень [10]. У сфері адміністративного судочинства доцільно звернути увагу на постанову Центрального районного суду м. Миколаєва від 30.11.2023 у справі № 490/10525/23, в якій було розглянуто факт незаконного рибальства із застосуванням заборонених сіток, державі було заподіяно шкоду у розмірі 3162 гривні, водночас на правопорушника накладено стягнення у розмірі 340 гривень [11]. У цивільному судочинстві Рішенням Новобузького районного суду Миколаївської області від 01.07.2019 у справі № 481/595/19 передбачало стягнення 28 237 грн за грубе порушення правил рибальства; суд детально проаналізував суму збитків відповідно до такс та врахував кількість виловлених особин і їх репродуктивний потенціал [12].

Основною прогалиною є непропорційність штрафних санкцій, затягування строків розгляду справ та зниження рівня розкриття до 30%, спричинені низькою взаємодією правоохоронних органів з екологічними інспекціями й судами. Ці фактори підвищують вразливість системи до діяльності організованих груп. В умовах активних бойових дій, притягнення винних до відповідальності набуває додаткової складності, охоплюючи збитки від обстрілів, як загибель 65 дельфінів у Чорному морі (школа ~6,5 млн грн) через акустичне забруднення від вибухів, що викликає не лише безпосередню загибель, але й довгострокові порушення міграційних шляхів морських ссавців, з оцінкою загальної шкоди довіллю понад 6 трлн грн, включаючи знищення понад 60 тис. гектарів лісів і забруднення 30% території мінами, що загрожує 21% видів птахів і ставить на межу зникнення види як мишівка південна (70% популяції), ускладнюючи відновлення екосистем через обмежений доступ до зон конфлікту. Заподіяна довіллю шкода включає в себе втрату біорізноманіття, знищення тварин, рослин та істотне скорочення популяцій видів [8]. Це вимагає посилення моніторингу, впровадження спеціальних протоколів для фіксації воєнних екологічних злочинів та міжнародних претензій для стягнення репарацій, з метою не лише компенсації, але й превенції подібних впливів у майбутньому.

Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни та флори стала ключовим інструментом регулювання міжнародної системи охорони дикої природи [2]. Цей документ поширюється на понад 40 тисяч видів тварин та визначає зобов'язання для держав-учасниць у виді криміналізації незаконної торгівлі, конфіскації контрабанди. Загалом він встановлює диференційовану систему охорони від повної заборони торговельних операцій до контрольованого обороту включно з дозволами.

Шляхом ухвалення у 2025 році Конвенції про захист довкілля засобами кримінального права, Європейський Союз сформував власний підхід до регулювання цього питання. Незважаючи на те, що вона ще не набула чинності, її положеннями посилено механізми покарання в порівнянні з попередніми редакціями [13]. Також Конвенцією визначено мінімальні стандарти криміналізації правопорушень для всіх країн-учасниць. До них належать браконьєрство, незаконне рибальство, а також торгівля видами, що знаходяться під охороною. Таке регулювання визначає єдиний рівень покарання, незалежно від територіальної юрисдикції.

Практичне застосування законодавства ЄС демонструє комплексний підхід щодо протидії екологічним правопорушенням. Серед держав-учасниць створено профільні органи, до яких належать спеціалізовані природоохоронні прокуратури, підрозділи поліції, спрямовані на виявлення й розкриття екологічних злочинів. Окрім перелічених, існують і міжвідомчі координаційні центри,

забезпечуючи взаємодію між органами митниці, правоохоронними та судовими установами. Європол забезпечує міжнародну співпрацю шляхом ініціювання спільних операцій щодо запобігання, виявлення та припинення незаконної торгівлі та контрабанди видами, що підлягають охороні. Це дозволяє оперативно реагувати на ризики та ефективно їм протидіяти.

Аналіз німецької системи охорони показує, що ключовим нормативним актом для Німеччини є Закон про охорону природи (BNatSchG) [15]. Даний Закон криміналізує грубі порушення у сфері охорони видів та встановлює до них верхню межу санкції у виді позбавлення волі на строк до 5 років або накладення штрафу в розмірі до мільйона євро у випадку діяльності організованих груп. Окрім цього нормативного акту, є і Закон про захист тварин, дія якого поширюється на жорстоке поводження з тваринами і встановлює санкцію у виді позбавлення волі до 3 років [14].

На практиці, характерної рисою німецької системи є активна робота органів правопорядку на точках входу для незаконної торгівлі. В деяких міжнародних аеропортах функціонує спеціалізована служба контролю, що використовує спеціалізованих собак для виявлення диких тварин в багажі [16]. Такі заходи дозволили Німеччині перехопити значні партії екзотичних птахів, рептилій та ссавців, що були спрямовані на нелегальний ринок. Окрім штрафів, санкції передбачають також конфіскацію здобутих від незаконної діяльності майна й доходів.

Залежно від охоронного статусу виду, німецький підхід виокремлює чітку класифікацію порушень. Наприклад, серйозним злочином вважаються порушення щодо видів, включених до Європейського червоного списку, але якщо йде мова про менш загрозливі види, то санкція може бути обмежена адміністративним штрафом. Такий розподіл дозволяє зосередити увагу на найбільш вразливих видах. Німеччина як країна з високим рівнем промисловості та урбанізації постійно змінює й адаптує власне законодавство до нових викликів, серед яких торгівля домашніми тваринами, мисливський туризм тощо. Природоохоронні органи співпрацюють з профільними установами різних країн задля розкриття справ транскордонного характеру.

Досвід країн-учасниць ЄС демонструє критичне значення санкцій як основного механізму стримування, зокрема накладення штрафів. Застосування санкцій має відбуватись з урахуванням реальної вартості охоронюваних видів, а також економічної вигоди, отриманої внаслідок протиправної діяльності. Тому впровадження диференційованої системи грошових стягнень може стати провідним фактором для посилення відповідальності правопорушників. Доцільно встановити великий поріг стягнення за первинні епізоди, наприклад, від декількох десятків до декількох сотень тисяч гривень, а за систематичні порушення або вчинені організованою групою – до декількох мільйонів. Щодо конфіскації, обов'язково має вилучатися не лише безпосередній предмет злочину, а й майно, набуте внаслідок протиправної експлуатації природних ресурсів.

В умовах цифровізації, важливим кроком стане впровадження електронної системи обліку мисливства й рибальства, до якої автоматично надходитимуть відомості щодо обсягів вилучення. Таким чином контролюючі органи, що мають доступ до даної бази, отримуватимуть релевантну інформацію стосовно стану навколишнього середовища з можливістю відслідковування перевищення дозволених квот. Також варто запровадити супутникове спостереження за природоохоронними об'єктами та заповідниками задля виявлення та нівелювання незаконної діяльності на початкових стадіях.

Задля приведення у відповідність національного законодавства та європейських стандартів недостатньо лише формально імплементувати норми міжнародних угод, також необхідно сформувати реально діючу систему правоохоронних органів, що спрямовані на розслідування екологічних злочинів. Ці структури повинні мати доступ до транснаціональних баз даних, можливість оперативної взаємодії із правоохоронними органами інших держав та технічне оснащення для виявлення складних схем незаконної торгівлі. Необхідним є запровадження обов'язкового підвищення кваліфікації суддів та слідчих у галузі екологічного права.

В умовах воєнного стану постає необхідність запровадження особливого правового режиму відповідальності за злочини, вчинені на прифронтових або тимчасово окупованих територіях. Особливостями такого режиму можуть бути підвищення санкцій та спрощення процедури документації протиправних діянь задля подальшого притягнення порушників до відповідальності. Також необхідно створити окремий та чітко регламентований механізм обчислення екологічної шкоди, що була завдана і продовжує завдаватись внаслідок воєнних дій та окупації. Після завершення воєнного стану завдяки цьому механізму збитки будуть відшкодовані державі.

Висновки. З результатів проведеного дослідження вбачається, що система юридичної відповідальності за правопорушення у сфері охорони тварин в Україні не досконала і ще знаходиться на етапі трансформації, та вимагає покращення як практичних механізмів застосування, так і законодавчого закріплення й теоретичних визначень. На даному етапі національне законодавство недостатньо узгоджено з міжнародними стандартами, а санкції не відповідають реально завданій

навколишньому середовищу шкоді. Наразі не існує механізму вирішення глибинних проблем деградації природних екосистем, бо здебільшого ресурси спрямовуються на усунення похідних порушень.

Особливого значення набуває втілення міжнародних зобов'язань України у національне законодавство через створення ефективної системи правозастосування. Досвід країн-членів Європейського Союзу демонструє, що успішне застосування природоохоронного законодавства базується не на суворості санкцій, а на системі контролю й інституті відповідальності. Воєнний стан актуалізує необхідність розробки спеціального правового режиму та спрощення процедури документації екологічних злочинів на окупованих територіях для майбутнього притягнення правопорушників до відповідальності.

Перспективи розвитку пов'язані з впровадженням інноваційних технологій моніторингу, цифровізацією природоохоронної діяльності шляхом створення електронних баз, а також формування спеціалізованих підрозділів розслідування. Лише системний підхід, що охоплює всі гілки влади та залучає громадянське суспільство, здатен забезпечити збереження тваринного світу України для майбутніх поколінь.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Конституція України: від 28.06.1996 № 254к/96-ВР: станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 21.10.2025).
2. Конвенція про міжнародну торгівлю видами дикої фауни і флори, що перебувають під загрозою зникнення (укр/рос): Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 03.03.1973: станом на 14 трав. 1999 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_129#Text (дата звернення: 21.10.2025).
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення (статті 1 – 212-24): Кодекс України від 07.12.1984 № 8073-X: станом на 1 верес. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/80731-10#Text> (дата звернення: 21.10.2025).
4. Кримінальний кодекс України: Кодекс України від 05.04.2001 № 2341-III: станом на 17 лип. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 21.10.2025).
5. Цивільний кодекс України: Кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV: станом на 5 жовт. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 21.10.2025).
6. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25.06.1991 № 1264-XII: станом на 8 серп. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text> (дата звернення: 21.10.2025).
7. Про тваринний світ: Закон України від 13.12.2001 № 2894-III: станом на 15 листоп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2894-14#Text> (дата звернення: 21.10.2025).
8. Про затвердження Порядку визначення шкоди та збитків, завданих Україні внаслідок збройної агресії Російської Федерації: Постанова Каб. Міністрів України від 20.03.2022 № 326: станом на 1 берез. 2025 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/326-2022-п#Text> (дата звернення: 21.10.2025).
9. Про затвердження такс для обчислення розміру шкоди, завданої порушенням законодавства про рибне господарство внаслідок незаконного добування (вилову), знищення або пошкодження водних біоресурсів, а також незаконного знищення чи погіршення середовища існування водних біоресурсів: Постанова Каб. Міністрів України від 29.09.2023 № 1042: станом на 16 серп. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1042-2023-п#Text> (дата звернення: 21.10.2025).
10. Вирок Конотопського міськрайонного суду Сумської області від 22.04.2021 у справі № 577/1768/21.
11. Постанова Центрального районного суду м. Миколаєва від 30.11.2023 у справі № 490/10525/23.
12. Рішення Новобузького районного суду Миколаївської області від 01.07.2019 у справі № 481/595/19.
13. Про захист довкілля за допомогою кримінального права та яка замінює Директиви 2008/99/ЄС та 2009/123/ЄС : Директива (ЄС) Європейського Парламенту та Ради від 11.04.2024 № 2024/1203. *Офіційний журнал Європейського Союзу*. 2024. 30 квіт. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2024/1203/oj/eng> (дата звернення: 21.10.2025).
14. Про захист тварин: Закон Федеративної Республіки Німеччина в редакції оголошення від 18.05.2006 (BGBl. I S. 1206, 1313), що востаннє змінений статтею 2 абзац 20 Закону від 20.12.2022 (BGBl. I S. 2752). *Bundesgesetzblatt*. 1972. URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/tierschg/> (дата звернення: 21.10.2025).

15. Про охорону природи та догляд за ландшафтом (Федеральний закон про охорону природи): Закон Федеративної Республіки Німеччина від 29.07.2009 (BGBl. I S. 2542), що востаннє змінений статтею 48 Закону від 23.10.2024 (BGBl. 2024 I Nr. 323). Bundesgesetzblatt. 2009. URL: https://www.gesetze-im-internet.de/bnatschg_2009/ (дата звернення: 21.10.2025).
16. #Zollhund „Nela“ mit Spürsinn beim Spaziergang: Пост Федеральної митної служби Німеччини від 10.01.2025. Social.bund.de. 2025. URL: <https://social.bund.de/@Zoll/113804478874130500> (дата звернення: 21.10.2025).